

राज्यात दुध व दुग्धजन्य पदार्थांची  
उत्पादकता वाढविण्याच्या अनुषंगाने  
अभ्यास समिती गठीत करणेबाबत...

### महाराष्ट्र शासन

कृषि, पशुसंवर्धन, दुग्धव्यवसाय विकास व मत्स्यव्यवसाय विकास विभाग

शासन निर्णय क्रमांक: एमएलके- २०२४/प्र.क्र.९९ /पदुम-८

मादाम कामा मार्ग, हुतात्मा राजगुरु चौक,

मंत्रालय- विस्तार, मुंबई-४०० ०३२.

दिनांक: ०१ ऑक्टोबर, २०२५.

### प्रस्तावना:-

भारत सन १९९८ पासून जागतिक दूध उत्पादनात पहिल्या स्थानावर आहे. जागतिक दूध उत्पादनात भारताचा २५ टक्के वाटा आहे. भारतातील दूध उत्पादन गेल्या १० वर्षात ६३.५६% नी वाढले आहे. भारतातील दूध उत्पादन सन २०१४-१५ मध्ये १४६.३ दशलक्ष टन होते ते सन २०२३-२४ मध्ये २३९.२ दशलक्ष टन झाले आहे. गेल्या १० वर्षात वार्षिक वाढीचा दर ५.७% राहिला आहे. महाराष्ट्राचे सन २०२३-२०२४ मध्ये एकूण दूध उत्पादन १६.०४ दशलक्ष टन असून महाराष्ट्र हे राज्य भारतातील पाचव्या क्रमांकाचे दूध उत्पादक राज्य आहे. महाराष्ट्र राज्याचा एकूण राष्ट्रीय दुधाच्या उत्पादनात सुमारे ६.७% वाटा आहे. सन २०२३-२०२४ मध्ये महाराष्ट्राची दरडोई दुधाची उपलब्धता प्रतिदिन ३४७ ग्रॅम होती, जी सन २०२३-२०२४ मधील राष्ट्रीय सरासरी ४७१ ग्रॅम प्रतिदिनपेक्षा कमी आहे. तसेच राज्यातील जिल्हानिहाय दुध उत्पादन व दरडोई उपलब्धतेत प्रचंड तफावत आहे.

जागतिक खुल्या आर्थिक धोरणामुळे खाजगी क्षेत्राचा वाटा दुग्धव्यवसाय क्षेत्रात वाढला आहे. शासनाची भुमिका ही दुध संकलनाची व विक्रीची राहिली नसून, दुध उत्पादक शेतकऱ्यांची उत्पादकता वाढवून त्यांचे जीवनमान उंचावणे अशी झाली आहे. राज्यातील दुग्ध उत्पादन वाढावे, दुध उत्पादक शेतकरी यांचे हितसंवर्धन व्हावे यासाठी राज्यातील ज्या प्रादेशिक विभागांमध्ये दुधाचे उत्पादन हे तुलनेत अत्यल्प प्रमाणात आहे अशा ठिकाणी दूध उत्पादनास चालना मिळण्याकरीता तातडीने उपाययोजना करण्याच्या दृष्टिने तसेच “विकसित महाराष्ट्र २०४७” चे उद्दिष्ट पूर्ण होणेकरीता दुग्धव्यवसाय विभागांतर्गत सर्वसमावेशक असे धोरण तयार करण्याची आवश्यकता आहे. यासाठी दुग्धव्यवसाय विभागांतर्गत समिती गठित करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

### शासन निर्णय :-

दुग्धव्यवसाय हा शेतीपूरक जोडधंदा असून शेतकऱ्यांच्या आर्थिक बळकटीकरणासाठीचा महत्वपूर्ण व्यवसाय आहे. राज्यात दुधाची उत्पादकता वाढविण्याच्या अनुषंगाने ज्या प्रादेशिक विभागांमध्ये दुधाचे उत्पादन हे तुलनेत अल्प प्रमाणात आहे अशा ठिकाणी दूध उत्पादनास चालना मिळण्याकरीता सहकारी-खाजगी दूध संघ व दूध उत्पादक शेतकऱ्यांच्या दुधाबाबत अडचणी सोडवण्यासाठी दिर्घकालीन उपाययोजना करणे आवश्यक आहे. तसेच, “विकसित महाराष्ट्र २०४७” चे

उद्दिष्ट साध्य होण्याकरीता दुग्धव्यवसाय वाढीसाठी खालीलप्रमाणे अभ्यास समिती गठीत करण्यास याद्वारे शासन मान्यता देण्यात येत आहे.

**राज्यात दूध व दुग्धजन्य पदार्थांची उत्पादकता व दरडोई दूध उपलब्धता वाढविण्याच्या अनुषंगाने राज्यस्तरीय अभ्यास समितीची संरचना :-**

१.	आयुक्त, पशुसंवर्धन, पुणे.	अध्यक्ष
२.	आयुक्त, दुग्धव्यवसाय विकास, मुंबई.	सदस्य-सचिव
३.	मुख्य कार्यकारी अधिकारी, महाराष्ट्र पशूधन विकास मंडळ, नागपूर.	सदस्य
४.	राष्ट्रीय दुग्ध विकास संस्था (NDDB) यांचे प्रतिनिधी.	सदस्य
५.	महाराष्ट्र राज्य सहकारी दूध उत्पादक महासंघ (महानंद) यांचे प्रतिनिधी.	सदस्य
६.	दुग्ध उत्पादन क्षेत्रातील तज्ञ व्यक्ती, उद्योजक, शास्त्रज्ञ.	सदस्य
७.	उप सचिव (पशुसंवर्धन), दुग्धव्यवसाय विकास विभाग, मुंबई.	सदस्य
८.	उप सचिव (दुग्ध), दुग्धव्यवसाय विकास विभाग, मुंबई	सदस्य

## २. समितीची कार्यकक्षा:-

- अ) विकसीत महाराष्ट्र- २०४७ चे उद्दिष्ट विचारात घेऊन महाराष्ट्र राज्य पशूसंवर्धन व दुग्धव्यवसाय क्षेत्रात राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय स्तरावर अग्रेसर राज्य व्हावे याकरीता देशभरातील विविध राज्यांतील पशूसंवर्धन व दुग्धव्यवसाय विभागाच्या योजनांचा आढावा घेऊन सर्वोत्तम योजना राज्यात राबवण्याच्या दृष्टीने योजना तयार करणे.
- ब) समितीने राज्यातील दुग्धव्यवसायाच्या परिस्थितीचा आढावा घेऊन, राज्यात दुध व दुग्धजन्य पदार्थांची उत्पादकता वाढविण्याच्या अनुषंगाने दिर्घकालीन उपाययोजना करणेबाबत व राज्यातील ज्या भागांमध्ये दूध उत्पादन कमी प्रमाणात आहे अशा ठिकाणी दूध उत्पादन वाढीसाठी ठोस उपाययोजना सुचविणे.
- क) समितीने राज्यातील उत्पादित व विक्री होणाऱ्या दुधाच्या गुणवत्तेबाबत सर्वंकष चर्चा करावी. दूध उत्पादक शेतकरी, खाजगी व सहकारी दूध संघ यांचेकडून प्राप्त होणाऱ्या सूचना त्यानुषंगाने समितीमधील सदस्यांसमवेत चर्चा करून दूध गुणवत्ता वाढीबाबत उपाययोजना सुचविणे. तसेच दुग्धविकास विभागांतर्गत राज्य व जिल्हास्तरावर नाविन्यपूर्ण योजना तयार करणे.
- ड) पशूसंवर्धन व दुग्ध व्यवसायात महिलांना रोजगाराच्या संधी उपलब्ध होतील व बचतगट/शेतकरी उत्पादक गटांच्या माध्यमातून महिला आर्थिकदृष्ट्या सक्षम होऊन त्यांच्या आर्थिक परिस्थितीत सुधारणा होईल या अनुषंगाने आवश्यक उपाययोजना सुचविणे.
- इ) समितीस आवश्यकतेनुसार पशूसंवर्धन व दुग्धव्यवसाय क्षेत्राशी संबंधित तज्ञ व्यक्ती, दुग्धव्यवसाय उद्योगांचे प्रतिनिधी, प्रगतिशील दूध उत्पादक शेतकरी यांना निमंत्रित करण्याचे अधिकार राहतील.

## ३. समितीचा कार्यकाल:-

अभ्यास समितीने प्रथम बैठकीच्या दिनांकापासून ३ महिन्यांपर्यंत आपला अहवाल शासनास सादर करावा.

४. सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या [www.maharashtra.gov.in](http://www.maharashtra.gov.in) या संकेत स्थळावर उपलब्ध करून देण्यात आला असून त्याचा सांकेतांक २०२५१००११७०६२७२४०१ असा आहे. हा आदेश डिजिटल स्वाक्षरीने साक्षांकीत करून निर्गमीत करण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(रणधीर सुर्यवंशी)  
उप सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रति,

१. मा.मंत्री (दुग्धव्यवसाय) यांचे विशेष कार्य अधिकारी , मंत्रालय, मुंबई,
२. सचिव, पशुसंवर्धन, दुग्धव्यवसाय विकास व मत्स्यव्यवसाय विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई,
३. आयुक्त, पशुसंवर्धन, पुणे,
४. आयुक्त, दुग्ध व्यवसाय विकास , महाराष्ट्र राज्य, मुंबई,
५. प्रादेशिक संचालक (पश्चिम विभाग), राष्ट्रीय दुग्धविकास मंडळ, मुंबई,
६. संचालक, महाराष्ट्र राज्य दूध उत्पादक महासंघ मर्या.( महानंद), मुंबई,
७. निवडनस्ती.